

1. CESTY UNIVERZÁLNĚ HISTORICKÉHO POZNÁNÍ

Zachytiti dějiny lidstva v souhrnném pohledu jest úkol věru ne-
snadný, zejména dnes, kdy pojem lidstva skutečně opíná veškerou
oblast zeměkoule a žádný kraj, ať sebevzdálenější od někdejších
ohnisek naší kultury, nestojí tak stranou, abychom neměli zájem
na jeho minulosti. Proto pokusily se na počátku 20. století ně-
které skupiny historiků věc řešiti prostě na základně geografické,
s větší spravedlností k mimoevropským oblastem, než bývalo zvy-
kem u předchozích souhrnných historií. Vyšel z toho však pouhý
neživotný agregát příliš mechanického rázu, a zdá se jistým, že or-
ganické řešení sotva jest možné bez těsného se přimknutí k dráze
vývoje, kterým sama *idea lidství* se vytvářela, rostla a nabývala stále
širšího rozsahu v sledu dlouhých věků.

Vývoj ten zrcadlil se ostatně přirozeně i v dějepisectví, které jako
nerozlučný stín provází osudy kulturně vyspívajícího člověka a sdí-
lí s ním veškeré vznosy i sestupy dlouhé dráhy od šerého dávnově-
ku až k dnešku. Historie proto nikdy nebyla a nebude tuhou po-
myslnou soustavou vědění, v níž každá doba prostě přidává svůj
nový přístup k článkům řetězu, pevně ukutému již předchozími ge-
neracemi. Neboť téměř každé pokolení si naopak vytváří jinak svůj
vlastní názor na to, *co jest vpravdě historické*, tím, že v nekonečném
toku a rozmanitosti dějů, které prožívá, hodnotí určité události
a zjevy jako stěžejné pilíře svého cítění a obdivu, jež má za hodny
toho, aby zvláštní paměť o nich byla i budoucnosti zachována.
A také v zpětném pohledu klade pak minulosti podle tohoto svého
měnivého názoru světového a životního vždy nové a nové otázky.

Proto přetváří se všecek obraz minulosti i sebedávnější každému
pokolení v cosi zcela osobitého, podobně jako se mění a šíří obraz
krajiny zpětnému pohledu poutníka k výši se beroucího rozličný-
mi zákruty klikaté stezky. Člověk vychovaný složitostí novodobého
státu a společnosti, zmítaný sterými problémy své jemně zbystře-
né zvědavosti chce i o minulosti zvědět něco venkoncem jiného,
než chtíval člověk středověký, jehož zrak byl spoután těsnou mezí

městské hradby nebo venkovského dominia a jehož duše měla
v křesťanském názoru na uskutečňování boží vůle na zemi tak pev-
nou základnu. Stejně jako si z veliké knihy živé přírody každá doba
podle bystrosti svých dotazů a dokonalosti svých přístrojů vyčte
vždy nové vysvětlení svého poměru k hmotnému bytí, podobně
chce z veliké knihy stop, jež po sobě zanechaly věky minulé, vyčísti
vždy více a více, přetavujíc v záru svého odlišného zájmu a hod-
nocení mravního i intelektuálního podstatně dějinné představy
a obrazy pokolení předchozích. Kde není tohoto životného, bytí
namnoze podvědomého vztahu historie k *problematice přítomnosti*,
mění se dílo dějepiscovo v plané antikvářství, nejvýše jen odborně
pomocné hodnoty.

Vedle tohoto bytostně filozofického vztahu k základním otáz-
kám mravní i pojmové duševnosti souvěké vyznačoval však histo-
rii proti jinému vědění vždy i její těsný dotek se *slovesným uměním*.
Zejména sbližoval je navzájem přirozený motiv oslavy všeho, co
jako veliké bylo procítno, a tím zvláště působilo na imaginativní
složky ducha. Také toto odvěké dědictví setřásala a setřásá dodnes
historie ze sebe nadarmo, kdykoliv ji žárlivost na vavříny exaktních
věd vedla k touze po domněle žádoucím úplném zestřízlivění a od-
poutání se od příliš subjektivní podmíněnosti svého díla.

V nejstarších dobách kulturního jitra splývaly vůbec primitiv-
ní rozpomínky na minulost takřka vjedno s tvořivým dílem *mýtu*
a herojské epiky. V době, kdy také přírodu oživovalo stero duchů
dobrých i škodlivých, odpovídaly fantastické pohádky na otázku
o původu světa i člověka a jeho kmene. Ve světle báječných zásahů
zásvětna věsí se tu podivně barvitě věnce teogonických pověstí a le-
gend přímo na pásma genealogických skutečností, i primitivním
člověkem často v dosti dlouhém sledu v paměti chovaných; lidské
bytí zůstává tu nerozlučně spojeno se světem rozličných božstev, ať
jde o přítomnost či minulost. Kruh zájmu přítom bývá však větši-
nou dosti úzký; i když některé primitivní kosmogonie jsou zdánli-
vě naplněny *všelidskými motivy*, přímá nit poutá je přece především
jen k minulosti vlastního kmene a kraje. Co je za tímto kruhem,
kryje většinou clona nezájmu. A také tehdy, když zvítězily první
skutečné náběhy k emancipaci vlastní historie z tohoto fantas-
tického objetí a mlhovin stále se měnící báje, když totiž myslivá
síla jónského ducha v Malé Asii poprvé v 6. století př. Kr. postavila

určitě proti sobě ιστορίη jako „bádání“ proti μῦθος a λόγος, *mýtu a zábauně epickému vyprávění*, trval dlouho ještě v dějepisickém díle zásadní odklon od jakýchkoliv opravdu všelidských rozběhů.

I ve vrcholném dějepisectví helénském, které v rychlém rozmachu dílem mužů, jako byl veliký umělec historického vypravování a obezřetný pozorovatel běhů veřejných *Thukydidés*, tak vysoko vyspělo ve vystihování politického ruchu a jeho příčinných souvislostí, zašlehoval zájem spisovatelův jen zřídka výrazněji mimo oblast, v níž kotvily přímé životní vztahy řeckých státeků nebo osad. Helénský duch, tíhnoucí k vědecky rozumovému výkladu všech pro život důležitých zjevů s pomocí nečasových zákonů obecné platnosti, užíval i své dějinné zkušenosti především k tomuto cíli. Historie stala se mu v duchu praktického pragmatismu především *školou státnické výchovy* a nadto cennou studnou poučení při *vědecké systematické ústavního života* nebo při filozofické spekulaci o státu a společenských rádech. Tu dovedli sice velicí myslitelé v čele s *Platonem* a *Aristotelem* své, často o bohaté historické rozpomínky opřené vývody odívati v roucho zdánlivě obecné lidské, ale opravdu kotvil i jejich duch příliš v bytostném rozlišení Heléna a barbara, aby byl ve směru tom překročil určité hráze.

Teprve když zášleh helénistické, východními motivy účinněji dotčené kultury pronikl s Alexandrem Velikým až do nitra Asie a když nadto tvrdým krokem římských legií byla vytvořena v širokém kruhu kolem Středozemního moře rozsáhlá oblast, vojensky, hospodářsky i kulturně v pevný celek stmelená a Východ i Západ navzájem účinně sbližující, teprve tu vidíme, jak helénistická filozofie v čele se školou stoickou a novoplatonskou vytváří základnu *nového pojetí člověka*, jehož osobnost není již zcela vysáta národním a kmenovým příslušenstvím, nýbrž který se dovede nad tyto přehradu povznést k vyšším rozhledům i ve zpětných pohledech do minulosti.

Vzniká tak v rámci stoické filozofie první *celkový obraz osudu lidstva*, kladoucí na počátek zlatý věk a vyúsťující v železnou přítomnost. Vedle těchto spíše mýticky-poetických vizí dospívá pak i skutečné dějepisectví, již Polybiem v 2. století př. Kr. působivou úvahou o obecných předpokladech vzniku římské říše na to připravené, k první opravdu univerzálně historické představě osudového sledu *čtyř velikých monarchií* světových, od babylonské až

k římské, širý kruh vzdělaného lidství postupně ovládajících. A hledisko to se prohloubilo ovšem nesmírně vzápětí i *křesťanstvím*, obracejícím se ke všem nositelům nesmrtelné duše bez rozdílu, jde-li o plnoprávné občany velikého orbis Romanus, či o barbary, žijící v kmenové prostotě za jeho opevněnou hranicí v dálce neznámých pustin. Na této půdě přihlásila se pak zároveň nejen potřeba svěsti v těsnou spojitost světské dějiny a jejich schéma velikých monarchií také se starozákonní tradicí biblickou a novou historií církve Kristovy, které *Eusebiův* dějepisický výkon na počátku 4. století po Kr. opravdu obratně vyhověl; vzniká tu i první *veliká koncepce filozofická*, pochopující jako celek veškeré dějiny lidstva.

V *Augustinově* slavné úvaze o „Státu božím“ byl všelidské filozofii dějinné dán základ tak působivý, osvětlující vlastní smysl veškerého bytí člověka, že souvěkým kronikářům z toho přirozeně vyrostla možnost celkového pochopení lidské minulosti v jejím jedinečném průběhu od stvoření světa až k nezvratnému závěru posledního soudu. Jako jednotné veliké drama duchem Hospodinoým ustrojené a proniknuté odvěkým zápasem ďábla a božského řádu o pokolení synů Adamových, v jehož středisku září výkupná oběť Spasitelova, jeví se tu historie lidstva dlouhému sledu středověkých kleriků, kteří, počínajíc v 5. století Augustinovým žákem *Pavlem Orosiem*, spisovali ty rozličné *univerzální kroniky* s větší menší literární dovedností, ukládající v jejich schematicky pevném rámci vše, co měli za zvláště vědění hodno z příběhů antických, biblických a dalších až na vlastní dobu, zatímco na byzantském Východě, počínajíc díly *Prokopiovými*, doznívalo antické dějepisectví, spíše připoutané k tradici císařství.

Vznikala tak někdy díla myšlenkovou výrazností a slohem nemálo vynikající, jako třeba světová kronika učeného Babenberkovce, biskupa *Oty Frisinského*, v 12. věku, ale také nejsušší školské příručky, kde se obsah dějin scvrkal na holé snůšky dat a seznamy císařů a papežů. Vedle těchto univerzálních historií všelidských nároků rostl pak ovšem v rozličných krajích nepřehledný řad místních letopisů, kronik, legend a životopisných sepsání, v jejichž užším rámci, podle rozličné kulturní úrovně více méně dovedně se vybíjela prostá fabulační potřeba, národní osobitost, hagiografické sklony a polemické nálady rozličných kronikářů a letopisců většinou duchovního řádu, k nimž se však znenáhla přidružuje i dvorské

básnictví záplavou kronik veršovaných a posléze vzdělání měšťané se svými rozšafnými zápisy.

Veškerá tato bohatá dějepisná žeň, pro naše poznání středověkých dějin tak důležitá svou pramennou hodnotou, kotví v určitém místním a národním prostředí, nabývají postupně v průběhu pokolení stále větší pružnosti a obratnosti výrazové i schopnosti vystihnouti barvitost jednotlivých událostí rozličně se rozšiřujícího kruhu zájmů kronikářových. Pro celkový obraz a pojetí obecných dějin lidských zůstává však přitom dále postačující základnou ono tradicí posvěcené schéma univerzálních kronik, tak bytostně spjaté s rozhodujícími zásahy zásvětné moci božské do osudů lidských pokolení a názorně předvádějící postupnou výchovu lidstva nevyzpytatelnými úradky božské všemoci.

A nezměnilo se to v podstatě, ani když od 14. století výbojná vlna nové, *humanistické duševnosti* počala otřásati samými základy dosavadního vzdělání, zaplavujíc západní svět zároveň novým řádem estetického hodnocení, zejména ve směru oddaného zbožnění celého antického odkazu vědního a uměleckého.

Veškerému místnímu dějepisectví přineslo humanistické hnutí ovšem mnoho nových motivů, zejména také po formální stránce skutečné revoluci se rovnajících. Dějepisectvím dílem zkušených státníků, jako byl *Bruni*, *Machiavelli*, *Sleidan* nebo rozliční urození memorialisté, posouvá se nadto nyní mnohem účinněji do středu historikova zájmu stát se svým zdokonaleným řádem správním i odborně zjemněnými zápasy diplomatickými. Hlásí se nový *pragmatismus*, hledající v historii především státnické poučení a vzory, přičemž nové pochopení politických realit rychle zatlačuje někdejší prostotu středověkého mnicha-letopisce. Vzrostlý rozmach obchodní i úvěrový, koloniální objevy nových světů a nových plemen lidských šíří mocně rozhled, zároveň co humanistické antikvářství rozmnožuje zásobu vědění o starověku novým přílivem pramenů i památek a humanistická erudice bystří *kritickou ostražitost* vůči zbožným i profánním legendám a středověkým listinným i kronikářským podvrhům.

Také konfesijní polemika, jež vznikla v záru *reformačních zápasů* a ze tříštění se někdejší církevní jednoty západního křesťanstva v nepřátelské tábory věroučné, dala historickému badání mnoho nových podnětů a rozmnožila bohatě jeho pramenné zásoby, tak-

že ráz a způsob dějisecké práce v době raného novověku se podstatně mění. Stále však především spíše jen v jednotlivých pohledech než ve větších, syntetických náběžích, v nichž by dějiny lidstva jako celek zásadně byly přebudovány. V tom smyslu rušná doba neprojevila příliš živelné potřeby, takže až do hloubi 17. století se ve vědeckém prostředí soudobém dále vyžívá valně povadlé již a vnitřně otřesené schéma středověké univerzální kroniky. Ještě veliký duchovní orátor a polemik doby Ludvíka XIV., biskup *Jacques Bossuet*, předkládá r. 1681 v klasické franštině ve svém nad zásluhu oslavovaném „*Discours sur l'histoire universelle*“ královým vnukům souhrnný obraz dějin lidstva, nepovznesl se nad ně podstatně; a také nová základní *periodizace dějin obecných*, rozvracející dosavadní jednotný rámec díla božské prozřetelnosti v osudech lidstva novým pojmem středověku, vsunutým mezi svět antický a dobu novější, ujímala se jen velmi pozvolna na místě schématu čtyř monarchií nebo šesti věků dějinných v obvyklých příručkách a školských osnovách vrcholného baroku, duchovním dědictvím středověku ještě příliš nasyceného.

Rozhodný krok tu učinilo teprve *osvícenství*, opřené o zcela nové základní pojetí veškerého života a tím také jeho dějinné retrospektivy. S ním teprve vstupujeme plně do ovzduší *duchové sekularizace* racionální vědou a touhou po veskrze přirozeném poznání. A tu ustupují ovšem i zápasy zásvětných mocí o lidstvo a výkupně zázračné zásahy božské prozřetelnosti z dějinné filozofie rychle před mocným hodnocením *vezdejšího pokroku* a zvýšeným zájmem o *kulturní vývoj* v lidstvu, které se oku osvícenců nejeví již ve své bytostné hloubi zastíněno tíhou dědičného hříchu, nýbrž zjasněno jarým optimismem silné důvěry v přirozenou dobrotu člověka a jeho schopnost pokroku vlastní silou.

U duchů, jako *Montesquieu* nebo *Vico*, vstupují tu na místo nezbadatelné vůle boží činitelé přirození, podmínky půdy a vrozených schopností plemenných; *Voltaireovo* pojetí historie „*en philosophie*“ znamená především zvýšenou pozornost k dějinnému rozvoji lidského díla kulturního, zatlačující zásadně starší výběrné škály novým hodnocením toho, co pera dějiscova především zaslouží. V úvaze o člověku a jeho obecných dějinách stává se také *Dálný východ* i *Západ* teprve nyní živlem vpravdě účinným. Bílý člověk hledá sice své estetické ideály dále v antice, a zejména jejím helénském

vrcholném vyzrání, ale etické hodnocení východní moudrosti, duchové poklady daleké Číny i Indie, rozšiřují opravdu obzory dějinné filozofie k všelidsky univerzálním hlediskům.

V ideji pokroku objímajícího minulost veškerého plemene lidského nalézá tak údobí osvícenské u některých svých systematicků, jako byl markýz *Condorcet*, nepochybný sklon k vytvoření vůdčí osy pro svérázný celkový obraz historie lidstva, ale nová základna neměla přece té pevnosti a obecné únosnosti jako předchozí křesťanská ideologie. Spočívala příliš na kladném hodnocení hmotné kultury, a nadto se dostavil téměř zároveň s prvními rozhodnými vítězstvími osvícenské nálady ihned i vnitřní neklid šířavé nedůvěry, zajistí-li lidstvu opravdu slibované štěstí nové evangelium vzdělanostních pokroků, k stále větší složitosti a náročnosti dorůstajících.

Neklid ten zosobnil se především v *Rousseauově* svůdném volání po přirozenosti a zbožnění krás nezkažené přírody i v jeho hlásání mocného práva citu a vášně vedle příliš strážlivého klekání před strohými oltáři rozumu a intelektu. Podněty ty otřásly jistotou osvícenské propagace stejně, jako se pro ni nepříznivým ukázal i rozpor mezi těmi z jejích žáků, kdož žádoucí pokrok opírali především o naprostý absolutismus státního stroje v panovníkovi vrcholícího, a proudem, který přemíře státní vázanosti a jejím příliš mechanickým sklonům čelil *hesly emancipačními* a požadavkem nových řádů společenských, založených na větší rovnosti stavovských skupin a plném právu volné lidské osobnosti.

Proti osvícenskému intelektualismu vzdouvá se tak pěnivá vlna *revolučních vzdorů a romantického kvasu*, v jejichž doprovodu zvláštní síly nabývá zároveň i *motiv národní* jako mocná vzpruha nového prostředí duchového v celé Evropě.

Nacionalismus se svými vzněty vlasteneckého sebevědomí byl od dlouhých století výraznou složkou evropského lidství, odlišuje je v tom podstatně od duševnosti ostatních, zejména východních plemen, u nichž tato stránka citění zůstávala příliš ve stínu jiných společenských hodnot, např. náboženských. Vlastenectví to vyrůstalo pak namnoze takřka pudově z nevlídného styku toho onoho národa s jeho sousedy a ze žárlivosti tak vznikajících; rostlo však také z kladné lásky k určitému území v pevný pojem drahé vlasti, opírajíc se přitom druhdy i o sílu státní moci a chloubu z jejich

úspěchů vůči jiným státům. Při tom nespočívalo vždy nutně v jazykové jednotě všech podílníků tohoto státního nebo územního patriotismu; vždy se však jevílo pevně zakotveno v díle předků, společnou vlast obývajících.

Romantismus stal se tomuto národnímu citění výbušným kvásem. Ideovým zdůvodněním a zápalnými projevy mužů, jako byl německý filozof *Fichte*, učinil pojem národa hodnotou, společenské svazky jiné vysoko přečnívající a takřka absolutní platnosti; položil pak hlavní váhu na bytostný význam jazyka, zesílil zároveň sebevědomí i těch národních skupin, jež ve státní moci dosud nejen neměly opory, nýbrž spíše soupeře. Postavil vůbec vůči strohému mechanismu státního stroje *národ jako živý organismus*, který nezdolnou silou vyrůstá z vlastních kořenů k tomu, aby naplnil smysl svého bytí, určovaný osobitou hodnotou svérázně *duše národní*, jež tkví v každém skutečném společenstvu plemenném jako zázračná tvůrčí vzpruha jeho vývoje.

Organické pojetí všeho života kolektivního bylo vůbec význačným rysem romantického hnutí. Osvícenská nauka dávala předtím lidským společenstvům vyrůstati z pouhých shluků lidských jednotlivců, takřka atomistickou agregací, v níž všemocným pojátkem se jevil rozum se svou účelovou úvahou, odívanou ve fiktivní roucho domnělých „*smluv státních a společenských*“. Romantismu jest naopak lidské společenství, zvláště národ, živou bytostí, jež z iracionální nutnosti se rodí a roste a v níž jednotlivci nejsou pouhými atomy, chladnou rozumovou úvahou v tvrdý krystal spjatými, nýbrž listy s kmenem velikého stromu životní mízou spojenými a z celku beroucími svou veškerou bytost. Z této bytostné nutnosti národního ducha a jeho osudového určení dává pak romantické hledisko vyrůstati jazyku, právu, hospodářským výkonům, umění, vědě a vůbec všem vyšším výkonům, jež ve svém souhrnu vytvářejí svaté právo národa na osobité bytí vedle národů jiných, zajišťují mu tím zvláštní *poslání v lidstvu* a činí zároveň všem jeho členům vlastenecké citění nezrušitelným závazkem k celku, s nímž je jejich původ nerozlučně spoutal, a který tím má svaté právo na jejich duši a dílo.

Jako nejryzejší důkaz podvědomé kolektivní tvořivosti tohoto národního ducha předváděl romantismus obecné lásce a obdivu zejména skvosty *lidové poezie* v písni, pohádce, pověsti, vyvyšuje je

jich ryzí kouzlo nad strojené umění zestárlých kultur městských a dvorských tak důrazně, že vzpružil nejen jeden národ, dosud stlačený a ponížený kulturně státní převahou silnějšího souseda, i k tomu, aby oporou o tyto nově zhodnocené poklady své zdeptané sebevědomí naráz povznesl. A bylo význačné, že právě dějinným osudem nejtíže zkoušené národy, jako náš národ nebo anglosaskou přesilou umlčené kmeny galské, se tu uchýlily dokonce i k vlasteneckým podvrhům, jako byly Zpěvy Ossianovy nebo naše Rukopisy, jen aby ukázaly, že jejich živelně národní tvořivost v minulosti nebyla méně plodná než panských národů, hýřících ve své moci i bohatství umělé tvorby.

Romantická vlna na počátku 19. věku měla ovšem svou silnou polaritu vnitřních i zevních protikladů: hnala subjektivní vzdor odporu proti ovadlým konvencím až k revoluční pěnivosti a do byronovských vzpour proti bohu a závorám mravního řádu, zároveň kladli však jiní její stoupenci svůj oddaný hold k nohám starých stavovských tradic, plni obdivu k ideové vázanosti středověku, nadšeně idealizovaného, a hotovi se zásadní pokorou sloužit trůnu i oltáři. Ale *národní myšlenky* sloužily stejně oddaně oba proudy, jak kult posvátné tradice, tak revoluční vzdory, zejména tam, kde šlo o právo na setřesení cizího jařma národy sevřenými mechanismem nenárodních státních útvarů nebo v neorganické kusy rozbitými. V duchu tom slouží národní myšlenky stejně katolický a konzervativně strohý Adam Müller, horoucí Chateaubriand a po gotice a rytířství roztoužený Fridrich Vilém IV., jako radikálně výbušný Mazzini, Garibaldi, Mickiewicz, J.V. Frič.

Z hlediska našeho tématu jeví se tu ovšem nesnadnou otázka, jak bylo možno tyto romantismem tak rozličně vzduté síly národního citění a svojskosti dáti spolu s odkazem osvícenské idey všelidského pokroku harmonicky do služeb *univerzálního pojetí dějin lidských*, jehož potřeba po odsunutí křesťanského schématu Augustinova nikterak nepominula. Filozofické myšlení předělu 18. a 19. věku učinilo k tomu opravdu rozličné pozoruhodné náběhy, zejména s pomocí *filozofie dějinné*, která se tu poprvé dostává do popředí vědního zájmu jako samostatná, všední běh tradiční historie smělou nadstavbou převyšující disciplína.

Působila tu především účinně humanitní filozofie mužů jako *Johann Gottfried Herder* nebo *Josef Dobrovský*, kteří, vystihující s jem-

nou citlivostí půvaby vrozené svéráznosti jednotlivých národů a plemenných skupin v jejich umělecké i lidové tvořivosti, přijímají zároveň z odkazu antického světa oddanost k ideálům všelidským, rostoucím do výše harmonickou symbiózou jednotlivých národních výkonů na vyšší příkaz obecného pokroku, v němž jako spektrum v bílém světle jest souladně smířena odlišná barvitost a zvláštní osudové poslání každého národa. Osvícenský optimismus vévodil tomuto lidsky tak vlídnému smíru dvou živelných proudů vývoje v *humanitním idealismu*, nezapíraje nikterak svůj původ z měšťansky klidného ovzduší učenecké jizby, která ovšem dovedla zroditi zároveň i jiné, k tvrdé strohosti státního stroje a mocenských sil dějinných více přihlížející soustavy.

Tak důmyslně vybudovanou velikou stavbu, kterou *Georg Wilhelm Hegel* se snažil nahraditi někdejší otrěsné drama zápasu ďábla s Bohem o lidstvo podobně účinnou vizí věčného zápasu ideje svobody s idejí kázně o životní řád člověka, kde náležitěho místa se dostávalo i státnímu stroji s jeho příkaznou mocí jako ochránci sil strůjného rozumu proti silám příliš subjektivního rozvratu. Ale v umné a hlubinám metafyzických nálad se nevyhýbající soustavě bylo místo i pro pojetí pokroku jakožto plodu *znenáhlého vývoje*, stejně jako tu bylo místo i pro jednotlivé svéráznosti národů jakožto postupně v plnou účinnost svého poslání vstupujících stupňů i podpor na dlouhé cestě *nejvyšší ideje*. Proti poněkud statické nauce Herderově o harmonickém souznění hlasů jednotlivých národů dává Hegel tímto střídáním se vůdčího úkolu jednotlivých skupin národních své dějinné filozofii mnohem dramatičtější spád a razí tím cestu i biologickému motivu mládí, vrcholné účinnosti a stárnutí v jejich vývoji. Zároveň byla tu přímočará představa všelidského pokroku, osvícenství tak drahá, nahrazena *dialektickým procesem* kladu a protikladu, který, nastupuje na místo věčného plánu božské prozřetelnosti podle středověkého pojetí, zajišťoval jednotu lidských osudů, aniž však bral jednotlivým epochám dějinným jejich osobitou hodnotu.

Bylo to věru mohutné a působivé pojetí univerzálně historických záhad, příliš však zatížené vahou svého spekulativně abstraktního lešení, a ač působilo na mnoho duchů souvěků jako řešení konečné platnosti, neunikalo přece v zápětí rozličným proměnám, které stáčely veškeru jeho podstatu zásadně v rozličný

směr. Tak vidíme, jak z levých žáků Hegelových *Karel Marx* přelozněním těžiska dialektické soustavy z idealistně duchového prostředí do oblasti sociálně hospodářských napětí proměnil hegelovskou filozofii dějin lidstva se zachováním jejích vývojových hesel v spíše materialistické pochopení všelidského osudu, v němž boj o duši nahrazuje třídní boj o skývu chleba a veškerá kultura se stává jen jeho doprovodem s konečnou eschatologií tak odchýlnou od výhledu na poslední soud středověkých kronik, ale přeci ozářenou leskem výkupného slova sociální spravedlnosti.

V jiném směru, v rámci pozitivní filozofie *Augusta Comta*, mění se Hegelova univerzálně historická, metafyzickým nádechem působivě zbarvená vývojovost v jakousi *zákonitost přírodního rázu*, podle níž jednotlivé národy a plemena nejsou tolik stavivem jediné ideje všelidského vznosu, jako spíše objektem *vývojové škály*, která jim dává všem, třeba v rozličném odstupu časovém, procházeti týmiž rozhodujícími příznaky a stadiemi duševnosti, nejdříve naivně mytologické, pak filozoficky idealistické a posléze vědecky střízlivé, pozitivní. Jedinečnost všelidského univerzálního dramatu roztržila se tu na stero složek, osobitých sice, ale stejnou zákonitostí vnitřních příkazů vývojových k určité *typičnosti* odsouzených, a proto přístupných pozorování obecně soustavného rázu jako jiná dění hmotné přírody.

Historie ztrácí tím zároveň svou tradiční základnu a stává se spíše skromnou dělnicí na větším díle, na budování nauky o obecné zákonitosti všech společenských věcí lidských, na *sociologii*, kterou francouzský myslitel tak mocně posunul do popředí vědního zájmu, když byly pro ni ovšem i z jiných stran vytvořeny strůjně předpoklady, zvláště vznikem *novodobé statistiky*, zachycující osudy lidské v jejich kolektivním souhrnu a průřezu, nikoliv v jejich individuální náhodnosti. Proto daly také svůdné výhledy na možné vytěžení zcela nových vědeckých pokladů z tohoto zdroje nekonečných řad číselných ihned mužům, jako byl Angličan *H. T. Buckle*, odvahu k smělym programům na úplný převrat v univerzálně historickém myšlení. Vyústily sice v zápětí v úplný nezdar, ale ponechaly po sobě aspoň zvýšený zájem o sociologicko-historické úvahy.

Rozvoj přírodních věd přinášel však rovněž příbuzné podněty k rozchodu s univerzálně historickými spekulacemi, budovanými

na prosté duchové základně. Zejména veliká retrospektiva Darwinova na znenáhly vývoj člověka v rámci vývoje všeho tvorstva, nikoliv nezávislá na předchozích evolučních motivech školy Hegelovy, ale ještě mnohem silněji sunoucí do popředí *biologické* vázanosti boje o život, přispěla rovněž k tomu, že vzniká sklon zahleděti se na veškeru minulost lidstva jako na pouhý výsek z nekonečného díla přírody, v němž imanentní zákonitosti nahradily někdejší řídicí ruku božské prozřetelnosti a kde také vývoj kultur i národů ve své jen podružnými rysy měnivě morfologii jest podroben biologickým řádům zrání a stárnutí.

Veškeré tyto dějinně filozofické a univerzálně historické soustavy a náběhy vyspělé v první polovici 19. věku měly rozhodný vliv na vznik rozličných, pro souvěký průběh evropských dějin velmi důležitých hnutí, jako bylo třeba ruské slavjanofilství nebo mezinárodní marxismus. Pro skutečný vývoj *odborného dějepisce* však daleko větší dosah než tyto spekulativně obecné základny měla mohutnějící nálada živého proudění vlasteneckého, zbarveného v každém kraji odlišným způsobem, která strhovala mysle k nejprudšímu rozletu. Romantická vroucnost národního hnutí a nová hesla i povely, jejím neodolatelným nárazem do srdcí všech rozsévané, přiváděly tu na vděčné pole *dějin národních* legie nadšených pracovníků v čele s muži, jako byl v Německu *Fridrich von Giesebrecht*, u nás *František Palacký* nebo ve Francii *Jules Michelet*. Ti dovedli do ohniska dějinné retrospektivy opravdu uvésti národ jako vlastní objekt i subjekt veškerého dění, a rozšířiti tak neobyčejně základnu vědeckého zájmu, vzrostlou zároveň ovšem i v důsledku předchozích osvícenských výbojů odborným pěstováním *speciálních disciplín historických*, ať to byly dějiny práva, jazyka, písemnictví, výtvarného umění, řádů sociálních a co jiného více.

V osvícenském dědictví kotvila také rostoucí vyspělost *kritických metod* badatelských, která byla zdravou protivahou příliš horoucímu kultu minulých dob, například středověku, ale nebránila nikterak tomu, aby památky těchto časů nebyly se zdvojeným zájmem shledávány, z knihoven a archivů vynášeny s podobnou úctou, jakou kdysi prokazoval šik humanistů jen antickým pozůstatkům. Kritický sklon pečoval zejména také o větší soustavnost této heuristiky a o přesné vydávání cenných památek, zároveň co nadšení pro doby ještě starší vedlo k hojným výkopům, otvírání

temných archivů půdy doma i na dálném východě, kterýmž se rovněž naráz oživovaly dlouhé periody dějinného a předdějinného temna.

Tento rozmach podrobného badání historického zůstával však vcelku jen ve velmi volném a spíše ojedinělém doteku s obecnými soustavami dějinné filozofie, které byla první polovice 19. století tak bohatě vytvořila. Šel spíše souběžně s nimi, než by byl jimi býval podmíněn, a nabyt v duchovním životě tak osobité váhy, že národní dějepiscectví většinou nepocítilo příliš bolestně, ani když v druhé polovici 19. věku dozvuky romantické duševnosti počaly valem ustupovati před novým usměrněním spíše *realisticko-pozitivistickým*, které vyznačoval spolu s vysokým hodnocením technicko-přírodovědných úspěchů doby zjevně obecný odklon od filozofického myšlení a od snahy opřít věci lidské o hlubší základnu metafyzickou.

Dějepisná věda se nejen dále bohatě rozvíjí a odborně rozkošatuje, nýbrž její nová metoda vítězí i v mnohých vědách jiných v tom smyslu, že porozumění nejrozličnějších věcí se hledá nyní namnoze soustavným sledováním jejich vývoje a přesným pochopováním podmínek jejich vzniku.

Právě v pozitivistickém údobí 19. věku, v němž sklony k šeré realitě a technickykapitalistickému pokroku tvrdou rukou lámaly barvitě sny romantismu a tlumily žízeň po absolutních hodnotách filozofických, stalo se *heslo evoluce* stěžejnou pákou vědeckého úsilí a *historická metoda* o ni opřená zdokonalila se znamenitě a nabyla nesmírné účinnosti. Snad právě proto, že pomáhala nejlépe odsouvat s dostatečným ospravedlněním tíživé otázky, pro něž se nenalézala uspokojující odpověď.

Druhá polovice 19. století stala se tak dobou rušného rozkvětu a technických pokroků nejrozličnějších odvětví dějepisecké práce. A přes to přese všechno ozvaly se záhy hlasy svědčící o tom, že jak ve vnitřním růstu historických studií, tak v jejich poměru k životu a jeho potřebám není vše v pořádku, až posléze se začalo mluvit o skutečné *krizi dějepiscectví*.

Příčiny věci byly zajisté rozličné. Především bil do očí nadbytek monografických prací, které buď svým nicotným předmětem prozrazovaly přemíru specializace, sklonné k řešení otázek spíše podružných než bytostně významných, nebo nejevily dosti schopnos-

ti včleniti se náležitě do rámce větších obzorů. Proto zehrá se na přílišný *l'art pour l'artismus* nebo odbornickou zkosnatělost dějepisecké produkce tím spíše, ježto se u ní zároveň projevoval zřejmý nedostatek větších prací syntetických.

Bylo to přirozené, ježto k nim chyběl namnoze podnět hlubší myslivosti, dychtivé filozofického uchopení velikých problémů lidských, ale zároveň odnímal také právě onen bohatý rozvoj speciálních studií jednotlivci odvahu i možnost souhrnně zvládnouti kvapem rozmnožované množství konkrétních poznatků, jakmile šlo o témata velikého rozsahu.

Ruda, vynášená odborníky ze stále hlubších štol pramenného základu, kupila se do výše rychleji, než bylo lze ji zpracovati v ryzí kov obecné oběžnosti, a tuto nesnáz pocítili nejen všední kompilátoři, kteří se pokusili o sepsání nových rozsáhlých příruček obecných dějin, nýbrž i učenci zcela významní. Tak ztroskotat o úskalí to zřejmě sám nejznamenitější soudobý historik německý *Leopold Ranke*, když se na sklonku dlouhého života pokusil o vytvoření monumentálního díla o světových dějinách; a ani pokusy dosáhnouti odborně dokonalého souboru dějepisného vědění družnou součinností většího počtu badatelů neměly ihned úspěch. Tak stala se *W. Onckenem* redigovaná „*Weltgeschichte in Einzelndarstellungen*“ pouhou sbírkou monografií, jen společnou úpravou a vazbou v celek stlačených, a francouzská „*Histoire universelle*“ vydávaná *E. Lavisse*m a *A. Rambaudem*, která vůbec rezignovala na starověk, zůstala při větší poněkud sevřenosti rovněž spíše sbírkou mnoha užitečných článků než dílem vnitřně jednotným, ani nemluvic o ještě rozsáhlejších historických kolekcích angloamerického původu.

Vážné bylo však, že se vedle výtek planého odbornictví a nedostatku syntetické schopnosti, kterých se pozitivisticky kritickému táboru historiků posléze dostávalo i v užším rámci rozličných dějin národních, také jiné pádné námitky obracely proti pěstování dějepisu tak, jak vyrostlo přirozeným sledem z vývoje dosavadní tradice a praxe. Vytykalo se mu zvláště, že přemírou zájmu o diplomatické a vojenské události činí dějiny pouhou rušnou hrou nevelikého počtu jednotlivců, kdežto skutečně významější jejich podstatu přece by bylo dlužno hledati v kulturním i hospodářsko-sociálním vývoji širokých vrstev národa, který se namnoze ne-

slyšně, ale tím účinněji vyhraňoval v drobných zjevech spíše typického než individuálně pronikavého rázu.

Učiniti *národní kolektiv*, jeho třídní a hromadné změny, hlavním předmětem dějinného studia, toho žádají tu rozličné, často ostře polemicky zahrocené kritiky dosavadního stavu dějepisného badání, jsouce mocně podporovány soudobým zdemokratizováním veřejného života, žárlivě odsuzujícím nárok monarchických i aristokratických tříd na výsadní podíl ve vytváření dějin i v minulosti se zrcadlící. Byl tu však také vzrostlý zájem o studia lidovědná, zvláště folklor, opřený o naději, že pomocí tzv. *přežitků* pronikne až do hloubi dávné minulosti kouzelným proutkem nově srovnávací metody. Ze strany nově rozkvétajících studií sociologických se pak nejen vytýká nutnost s větší důsledností než dosud sledovati vliv, který měly podmínky přírodního prostředí a plemenných předpokladů na veškeren vývoj a výkony rozličných národů i v jeho zdánlivě nejvyšší osobitých jednotlivcích, nýbrž vyskytují se i tvrzení, že se historické badání teprve tehdy stane vědou opravdovou, když po příkladu věd přírodních překoná svůj sklon k sledování zajímavých singularit, jednotlivých událostí a vůdčích osob v jejich prosté jedinečnosti a osudech řízených planou hrou zdánlivé náhody, a upoutá veškeré své snažení k sledování *zákonitosti společenských jevů* v dávné nebo bližší minulosti tak, aby jejich příčinná podmíněnost na předpokladech obecného rázu byla zcela zřetelná.

Dějepis měl se tak státi především jakousi předsíní vlastní sociologické svatyně a v nových soustavách věd byl přímo pod jejím pláštíkem zahrnován. I když se pak v tomto revolučně strohém zlo- mu všech dosavadních os tradičního dějepisectví většinou opravdu nešlo až do krajnosti, a zejména účinnosti výtek překážel také nedostatek prací, které by kladně demonstrovaly, jak lze nové požadavky prakticky v život uvést, stala se na sklonku devatenáctého věku váda mezi stoupenci převahy *individualistního* a *kolektivistického* slohu v historické tvorbě zvláště v některých krajích tak prudkou, že například v Německu k sobě připoutala mnoho odborné pozornosti. Zejména, když se tam temperamentní *Karl Lamprecht* spolu s vytvořením určité škály hospodářských, uměleckých i citových stavů, kterou podle jeho přesvědčení duševnost každého národa ve svém vývoji závazně prochází, ve svém univerzálně historickém ústavu v Lipsku snažil vybudovati ústředí, které mělo na

srovnávací základně správnost jeho názorů s užitím i mimoevropského materiálu doložit, a tím veškeré světové dějiny postavit na novou základnu, učiniti je opravdu univerzálními v duchu dneška.

Ale i jinde, kde vlivy sociologického pozitivismu a jeho často velmi duchaplně pojatých podnětů neměly tak závažného vlivu a kde se řešení rázu Lamprechtova jevila spíše schematickou hříčkou než cestou opravdu velikých výhledů, setkávala se tehdy historická věda a metoda s rostoucí nepřízní. Vyčítá se jí především škodlivý *relativismus*, schopnost ospravedlňovati příliš vlídným pochopením soudobých podmínek jakéhokoliv dění a vývoje jeho výsledek, byť sebeodpudivější pro naše cítění, podle hesla „comprendre c'est pardonner“¹ a útekem od jakýchkoliv metafyzicky věčných měřítek zároveň člověku odejmouti vůli k tomu, aby měřítko takové v sobě i mimo sebe vůbec hledal a svou vůli i svědomí jimi zocelil. Neboť toto kolísavé užívání nejrozličnějších hledisek úměrných rozličným dobám a místům, jež se stalo význačným rysem historické metody, učilo člověka příliš hleděti na celou minulost svého plemene jako na vířivý kaleidoskop, v němž není trvale pevných hodnot, nýbrž vše časovými motivy podmíněno, a kde proto činná vůle nenalézá žádoucí pevniny k ráznému vykročení do svého budoucího díla. A škodlivost takového deterministického relativismu nevytýkali jen přesvědčení obhájci pevných hodnot křesťanskokonzervativního zbarvení, nebo zase bouřliváci, jako *Friedrich Nietzsche*, ochotní veškeru sílu lidstva připnouti k cíli strmě vyčnívajícimu nad úroveň dnešního člověka; činili tak i rozliční jiní soudci souvěkého duchového života, mluvíce hlasitě o škodách přílišného historismu. Vytýkali zvláště nebezpečí, že krajně z odborně a teplému tepu života se tím odcizující historie nebude dále s to, aby konala své závazné poslání: sloužiti národu i lidstvu jako *prostředek výchovný* i jako pochodeň působivě osvětlující tmu minulosti, a tím zároveň vrhající vůdčí světlo i na budoucí snahy s duchem dějin shodné. Ať již byly výtky ty někdy upřílišené a jindy zase zatíženy nedostatečnou znalostí skutečných výkonů souvěkých historiků, odcizení se z odborněného dějepisectví hlubším hodnotám filozofického řádu a myšlení bylo z toho všeho nepochybně zjevné a hrozivá krize

¹ *comprendre c'est pardonner* (francouzsky): pochopit znamená odpustit.

mohla být překonána jedině účelným novým navázáním těchto vztahů dílem myslivého ducha.

Velmi usilovné pokusy o to staly se zejména v Německu v posledních desetiletích ze strany rozličných směrů filozofických. Jak *historická noetika*, vyšetřující způsob a dosah dějepisného poznání, tak možnosti skutečné *filozofie dějin* vykvetly tu v obor horlivě pěstovaný; ale i jinak se tu zvláště mnoho uvažovalo o tom, čím má a může dějepis býti souvěkému lidstvu. Především byla úsilím mužů jako *Heinrich Rickert*, *Wilhelm Windelband* a jiní stoupenci tzv. badenské školy novokantovské vybojována *svéprávnost historické metody* proti cílům a badatelským možnostem věd přírodních, zjištěno, jak v obou těchto velikých oblastech pojem kauzality se zcela rozličně dává do služeb našeho poznání, jak proti tuhému spěti vědění o světě přírody do obecných pouček a zákonů naše poznání v oblasti dějin jest odlišeno neopakovatelností látky i skutečností, že poznání to zůstává vázáno přístupem nikoliv k dění samému, nýbrž jen jeho účinkům a stopám.

Poměr historie k sociologii zjasnil se tím zejména, aniž ta i ona věda tím utrpěla na své svéprávnosti: sociologie v soustavném členění a srovnávacím třídění zjevů společenských přítomné i minulé doby v jejich typičnosti a generickém významu, historie v konkrétní evoluci osobitých i kolektivních událostí a stavů v jejich jedinečnosti, spojené těsně s hodnocením váhy a významu tohoto dění pro další vývoj a jeho výsledky. Bylo odraženo ukvapené mínění, že sociologie může nahraditi anebo aspoň znehodnotiti v soustavě pravého vědění práci dějepiscovu, a ustoupilo klidnějšímu poznání, že obě, rozličnou metodou postupující vědy navzájem se mohou a mají naopak účinně doplňovati a podepřiti. I z tábora filozofických noetiků se přiznalo zároveň, že svou metodou, která nemůže býti zastoupena žádnou v obecnou zákonitost vyúsťující soustavností, historie přináší rovněž cennou hřivnu k poznání přítomnosti, zakotvené dlouhými evolučními řadami osobitého rázu v době minulé. Na tento závazek *služby živému duchu národa i souběžného lidstva* položil zvláště působivě důraz také italský estetik a filozof *Benedetto Croce*, který právě v těsném soužití s problematikou přítomnosti a jejími velkými klady trvalé hodnoty vidí důstojnost i právo ryzí životné historie.

Způsob, jakým skutečný historik má a může vůbec vstupovati

do pokladnice minulosti, aby z ní vynesl zlato opravdu cenného poznání, doznal však i jinak v posledních desetiletích rozličné pronikavé úvahy. Mužové jemného citění intelektuálně estetického, jako *Wilhelm Dilthey*, ukázali, jak tvůrčím orgánem práce dějepiscovy není jen stroze logické poznávání a třídění skutečností, s nimiž jej prameny ve styk uvádějí, nýbrž schopnost *vžítí se* do odlišné doby minulé, viděti vnitřním zrakem a státi se takřka ladičkou, jež dovede odpověděti souzvučně na nárazy duchových vln dávné doby spolu s vědomím, že kultura a dějiny jsou především *dílem ducha*, který v každé době jinak, ale vždy vševládně vytváří její sloh a osobitost. A zároveň objasnila teoretická diskuse o rázu a úkolech historické práce lépe než dosud podmíněnost a pravý dosah rozličných hesel a obecných pojmů, s pomocí jichž historik nekonečnou rozmanitost jednotlivého dění svádí v přehlednější řečiště, a dává tak svému dílu účinnou skladnost, zůstáváje si však přitom dobře vědom bytostné podmíněnosti a pomocného rázu těchto *generalizací a pojmových subsumpcí*.

V rámci německé duchovně školy, která úsilím mužů, jako byl *G. Simmel*, *M. Weber* nebo *E. Troeltsch*, tolik zjemnila a produševnila metodiku historických věd, dochází pak i k pokusům o slézání nejstrmějších vrcholů vědecké spekulace, k snaze o položení základů ke skutečně nové *filozofii dějin*, jež by vedla lidského ducha za meze střízlivého poznání jednotlivých skutečností do oblasti hodnot, schopných dáti člověku pevnou základnu vlastního smyslu jeho bytí a snažení. Zpětný pohled dějepiscův, tak často viněný z podpory mravně rozkladného relativismu, měl by naopak v duchu spíše praktického než teoretického kriticismu Kantova – kladně syntetickým úsilím a zrcadlením vrcholných hodnot přítomnosti jako výběrového hlediska při pouti do dávných dob předchozích – učiniti univerzální dějiny v jejich filozofickém prozáření zase platným zdrojem *mravní a intelektuální orientace* lidstva, jako jím po dlouhé věky byla dějinná filozofie Augustinova nebo chtěly býti filozofické soustavy osvícenectví a romantiky.

Vedle těchto, většinou spíše ještě jen programových, náběhů k nové filozofii dějin z kruhu novoidealistických škol německých hlásí se zároveň mnohem robustnější podněty rozličných souvěkých sklonů a hledisek jiných, např. tzv. *fenomenologických a existenciálních směrů filozofických*, v nichž rovněž historická věda jest účin-

ně podněcována k tomu, aby sloužila především jako hotovitel nosných trámů k nové budově životní filozofie a živná půda spolehlivého poznání toho, oč by se jako o hodnotu absolutní ceny přítomnost mohla opřít. Že zároveň při tom nejen teoreticky filozofická hlediska, nýbrž také politické, spíše vůlí a vnitřním vnuknutím než suchou úvahou podněcené nálady vstupují do arény duchových zápasů, bylo stejně přirozené jako jiné význačné zjevy naší doby, v níž ve všech vědách vedle hledisek příčinného zdůvodnění se počala hlásiti i hlediska *účelově pragmatistická* a *teleologicky usměrněná*. Souvěké gigantické boje *národních* i *státních* soustav, vytvářených na zcela protikladných názorech o poměru jedince k národním i státním závazkům, nabývají pak tím živějšího ohlasu v dnešním dějepísectví, čím více se hodnotí *výchovná* a *normativní cena historického poznání* určitým směrem řízeného, zvláště pro zpevnění a utužení národního ducha. Vědomí, že historie a vůbec odkaz minulosti má výraznou moc nad vytvářením života dalšího, že jest silou, jejíž pomocí mrtví vládnou i nad živými dlouhých pokolení budoucích, působilo tu stejně silně jako přirozená příbuznost *iracionálních motivů*, dějinám tak vlastních, s duševností mnohých proudů dneška. I prorocky básnické inspirace, touhy po monumentalitě cítění u duchů, jako byl *Stephan George*, obracejí se tu k historii se svými směrnými příkazy.

Šlo tu ovšem zpravidla více o oblast národních než univerzálních dějin, ale zásadní polarita, kterou zosobňují vůdčí proudy tohoto zápasu o nový svět, prozrazuje se nejrozličnějším způsobem i v dílech všelidského obzoru. Tak vidíme například, jak optimistické, z osvěcenského odkazu pramenící přesvědčení o tom, že se pokrok civilizace lidské od dávných dob klopotnou sice, ale přece jen stále vzestupnou, jednotnou stezkou běže do výše od prvních tvůrců paleolitických pěstních klínů až k evropské, o neskonalé technické a duchové úspěchy opřené demokracii, nalézá horlivou obranu ve velmi rozšířené knize o světových dějinách anglického spisovatele *H. G. Wellse*, kdežto naopak stejně mnoho rozruchu způsobil německý filozof *Oswald Spengler* svým zásadním popřením tohoto vývojového rytmu, při čemž ostatně měl i rozličné starší předchůdce od *G. B. Vica* až k *Nietzscheovi* v jejich víře v marný koloběh osudů lidských, odsouzených k věčnému kroužení a návratům. Nikoliv v neustálém vzestupu, jemuž jednotlivé kultury

a národy jsou účelně v strůjný celek spjatými stupni, odehrává se podle *Spenglera* veliké drama lidství, nýbrž v množství postupně nebo souběžně zrajících a odumírajících kruhů kulturně-etnických, mezi nimiž není všelidského společenství, nýbrž jen podobnosti v biologicky osudovém jejich slohu a určení. Proti dějinné filozofii velikých jitrních nadějí budoucích staví se tak mračná *morfolgie historická*, zastíňující veškeré dění pesimistickým přízrakem rozvratného zániku hodnot domněle nejvyšších, stejně jako proti pacifickým snům všelidského usměrnění na základě pokrokové europeizace nejrozličnějších ras se staví tvrdá *ideologie ozbrojeného národa*, věřícího jen v sebe a nalézajícího v železné kázni nejtvrdsích bojů odvěké přirozené určení člověka ušlechtilé krve.

Jest zřejmo, že ani v tomto varu myšlenkových a citových podnětů bytostné síly a rozmanitosti opravdu vědecká historie nesmí ztratiti kormidlo své *badatelské autonomie*, prikazující jí aspoň úsilnou snahu o uniknutí vědomé tendenčnosti a pevnou vůli pochopovati především každou dobu minulou z jejích vlastních hledisek a předpokladů, nikoliv podle měřítká snah a cílů dneška, i když přitom se nikterak nepopře závazek dějepisu dílem svým tomuto dnešku intelektuálně i výchovně sloužiti. Ale při prudkosti protikladů dnes zmítajících základní duchovou orientací lidstva ovšem sotva lze čekati řešení univerzálně historických úkolů syntetických, které by mělo naděje na účinnou obecnou platnost a dalo době jednotlící heslo. Jisto však jest, že dotek dějepísectví s činným životem opět značně vzrostl, a tím i zájem nejširších kruhů na poznání minulosti nejen vlastního národa, nýbrž i v širším rámci.

Proto přes veškeré rozpory a půtky metodické a zásadní, které se nakupily kolem problému dneška opravdu úměrných a žádoucích univerzálních dějin lidstva, neustaly opětovné náběhy k tomu, aby vzdělanému čtenářstvu byla poskytnuta ve vhodných *souborech celkových* možnost s vývojem dějin lidských konkrétně se seznámiti ve způsobu, který by aspoň přibližně vytěžil nejhodnotnější přínos bohatě rozvětveného badání odborného a svedl jej do společného řečiště, byť i v rozličných ramenech rozvětveného, ale aspoň ke konečnému ústí dneška záměrně spějícího.

Staly se ve směru tom i v posledních letech ještě smělé pokusy jednotlivců o zvládnutí přebohaté látky vlastní silou, například záslužné, starověku ovšem se vyhýbající dílo *Theodora Lindnera*,

nebo mnohem objemnější „Storia universale“ Vlacha C. Barbaggio. Ale není pochybnosti o tom, že větší výhody s sebou tu nese součinnost několika odborníků, zvláště podaří-li se jejich přirozeně osobité příspěvky v jednotlivých údobích pevnější kázní redakční a souhrnnými úvody nebo výtahy aspoň poněkud stmeliti v organický celek. Zajímavý pokus v tomto směru učinil známý francouzský propagátor syntetického hnutí Henri Berr, který velikou, soustavně seřazenou sbírku dějepisnou, označenou význačným heslem „L'évolution de l'humanité“ provází dodatkovými svazky, stručněji shrnujícími hlavní výsledky a názory v rozličných skupinách hlavní série široce vyložené. Ve francouzském odborném světě z několika větších, na společné součinnosti kruhu odborníků spočívajících děl o dějinách světových nejvíce ohlasu ostatně nalezla dvacetisvazková příručka světových dějin „Peuples et civilisations“ nebo „Histoire générale“ vydávaná nakladatelstvím Presses Universitaires, z níž ovšem dosud jen menší část vyšla. Obě jsou bez ilustrací a spíše odbornického přístřihu, s bohatým aparátem bibliografickým, podobně jako o starší tradici opřené anglické rozsáhlé příručky dějin starých, středověkých a moderních, vydávané univerzitním nakladatelstvím v Cambridgi. V německém prostředí novějších let, po velikém jeho převratu národním k širšímu kruhu čtenářstva obráceným dílem souhrnným jest zejména K. A. Müllerem a P. R. Rohdenem redigovaná „Knaurs Weltgeschichte“. Zvláště pozoruhodným podnikem se tu však stala desítisvazková „Propyläen-Weltgeschichte“, předstihující jednak bohatstvím obrázkových dokladů a příloh všechny podobné náběhy předchozí, ale zároveň vyznačená snahou po plastickém stmelení látky, třebaš rozličnými autory v jednotlivých svazcích vylíčené, pomocí úvodů hlavního redaktora, známého kulturního historika Waltera Goetze. Dílo to, které má býti v nejbližší době ve vhodné úpravě přizpůsobeno změněným podmínkám dneška, posloužilo za vzor i českému dílu, melantrišským *Dějínám lidstva od pravěku k dnešku*, které při tom ovšem zachovávají svou osobitost, danou především tím, že vznikají veskrze prací českých, nebo aspoň u nás zdomácnělých slovanských badatelů.

2. NEJSTARŠÍ VÝBOJE KULTURNÍ A SVĚTLA HELADY

Vystihnouti v hutné zkratce podstatu raných počátků lidské kultury a stmeliti jejich rozličné složky v poněkud ústrojný celek jest úkol velmi svízelný, a snad i nesplnitelný. Setkávát se tu v širokém rámci látka příliš různotvará. Především před vlastní dějiny bylo nutno vsunouti mnoho z toho, co je jako nutný předpoklad předcházel, a tu dospíváme především ke skutečnosti, že tato předehra objímá časová údobí mnohokrát delší než vlastní drama lidských dějin, jak jsme je zvykli chápat. U porovnání s celkem vývoje člověka jakožto vrcholného zjevu tvorstva jak v jeho tělesné podstatě, tak i v prvních základech kulturního bytí jest doba ryze historická úsekem velmi krátkým. Neboť skutečný dějepis může pásmo své činnosti rozvinouti teprve tam, kde sled událostí byl aspoň v jakési souvislosti od souvěkovců písmem zachycen. A to nám dává celkem dobu objímající sotva pět tisíciletí mezi dneškem a počátky nejstarších písemných památek egyptských nebo sumerských. O kolikrát delší jsou však toho časy předchozí, kdy vývojem, jehož stupně nám jsou jen v nejtemnějších náznacích známy, v řádu primátů vzniká *homo sapiens* jako zjev zejména svými duševními silami zcela odlišný od ostatního tvorstva!

Středověký kronikář měl tuto věc prostě vyřízenou jediným tvůrčím aktem Hospodinovým, na který mohly ihned navazovati genealogické řetězce, vedoucí přímo až k nepochybně historickým osobám a událostem. Novodobá *antropologie* předkládá nám na místo toho své odhady dlouhých statisíců let jakožto jeviště tajemného zrodu člověka, ve kterém naše přirozenost již sebe sama poznává. Přitom však dovede věda ta jen na několika málo šťastných bodech opravdu odhaliti temnou roušku kryjící nejen tento základní proces vývojový, nýbrž i stero záhad jiných, například tam, kde jde o způsob, jakým vznikala – neznámo zda z jediného společného kořene, či z několikeré, na sobě nezávislé kolébky – rozličná *plemena lidská*, která nadto před nás hned od počátku předstupují nikoliv ve své původní, nýbrž v mnohonásob zkřížené podobě. Než